

UOT:94.

**TÜRKİYƏ-ƏFQANISTAN MÜNASİBƏTLƏRİNİN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ
(1979-2004)**

t.f.d., Məmmədzadə Gülnarə Məmmədhasən qızı
Bakı Dövlət Universiteti
gulka1@live.ru,
orcid.org/0000-0003-0387-1349

Xülasə: İran İslam Cümhuriyyətinin yaranması və Əfqanıstanın Sovet işğalından azad olması Türkiyə-Əfqanıstan münasibətlərində keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcını qoydu. Hələ XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq iki ölkə arasında sıx əməkdaşlıq mövcud olmuşdu. Tarixi, mədəni, dini köklərə söykənən Türkiyə-Əfqanıstan münasibətləri Taliban hakimiyyəti illərində məhdud xarakter daşısa da, sonralar fəallaşmağa başladı. Türkiyə əvvəllər olduğu kimi, yenə də Əfqanıstana münasibətdə “yumşaq güc” siyasətindən istifadə edirdi.

Talibanın devrilməsindən sonra Türkiyənin Əfqanıstanda fəaliyyəti BMT və NATO təşkilatları çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Lakin Türkiyə silahlı qüvvələrinin bir qrupu bilavasitə hərbi əməliyyatlarda iştirak etmirdi. Türkiyə silahlı birlikləri əsasən dövlət və strateji obyektlərinin mühafizəsində, humanitar yardımların gərginlik bölgələrinə çatdırılmasında, yerli milis qüvvələrinin təşkilində iştirak edirdilər.

Antiterror əməliyyatlar üçün Türkiyə öz hava məkanını NATO qüvvələrinin istifadəsi üçün açıq elan etmiş, hərbi bazalarını, dəniz və hava limanlarını beynəlxalq koalisiya qüvvələrinin istifadəsinə vermişdir. Məqalədə həmçinin vurğulanır ki, Türkiyə sülyaratma qüvvələri Əfqanıstanda özünün intizamı və peşəkarlığı ilə digər ölkələrin hərbi kontingentlərindən fərqlənmişdir. Təsədüfi deyil ki, ən az itki verən beynəlxalq qüvvə də türklər olmuşdur. Məqalədə əfqan iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində aparılan yenidənqurma və bərpa işlərində Türkiyənin fəal iştirakına aydınlıq gətirilir. Bu sahədə türk şirkətlərinin, xeyriyyə təşkilatlarının səmərəli fəaliyyəti vurğulanır.

Açar sözlər: Türkiyə, humanitar yardım, əfqan əyalətləri, TİKA

Keywords: Turkey, humanitarian aid, Afghan provinces, TİKA

Ключевые слова: Турция, гуманитарный помош, афганские провинции, ТИКА

Giriş

Soyuq müharibənin şiddətləndiyi bir dövrdə iki fəvqəldövlət arasında kəskin rəqabət və savaş meydanlarından biri Əfqanıstan oldu. Türkiyə ilə Əfqanıstan arasında tarixi əlaqələri əsas götürən rəsmi Ankara bu ölkəyə münasibətdə özünün xarici siyasət kursuna yenidən baxmalı oldu. Belə bir şəraitdə Əfqanıstan İslam Respublikasının mühüm regionların qovşağında strateji cəhətdən əlverişli bir yerdə yerləşməsi, o cümlədən Ankaranın Qərb dövlətləri ilə sıx siyasi və iqtisadi tərəfdaşlığı Əfqanıstandakı münaqişəli vəziyyətin həllində və onun sosial-iqtisadi cəhətdən bərpasında fəal iştirakına əlverişli imkan yaradırdı.

Digər tərəfdən İranda islam inqilabının qələbəsi və şahlıq quruluşunun devrilməsindən sonra İran İslam Respublikasının qurulması, Əfqanıstanın Sovet işğalından azad olması, SSRİ-nin süqutundan sonra isə onun xarabalıqları üzərində yeni müstəqil respublikaların meydana çıxması Orta Şərqdə və Mərkəzi Asiyada geosiyasi mənzərəni əsaslı surətdə dəyişdi və regional münasibətlər sistemində yeni reallıqlar yaratdı. Belə bir şəraitdə böyük güclərin Əfqanıstana marağı daha da artdı. Böyük dövlətlərin rəqabət mübarizəsində bu region ciddi sınaq meydanına çevrildi. Bu zaman özünün iqtisadi inkişaf planlarında nəzərəcarpacaq uğurlar qazanan Türkiyənin də bu bölgəyə marağı artmağa başladı.

Rəsmi Ankaranın Mərkəzi Asiya regionunda, xüsusilə də Əfqanıstan bölgəsində öz mövqeyini möhkəmləndirmək səyləri bir sıra tarixi, dini, etnik, iqtisadi, mədəni amillərdən irəli gəlirdi. Yaranmış vəziyyətdə etibarlı və səmimi bir dövlətin yardımına Əfqanıstanın böyük ehtica vardı. Hələ Atatürk dövründə bu ölkənin Əfqanıstana göstərdiyi hərtərəfli yardımları, elm, iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı, sənaye, nəqliyyat, səhiyyə və təhsil sahəsində, həmçinin hərbi kadrların hazırlanması sahəsində mütəxəssis və təlimatçıların oraya göndərilməsini Kabulda yaxşı xatırlayırdılar.

I.Qarşılıqlı münasibətlərin inkişafına təkan verən amillər

İki ölkə arasında sıx dostluq və əməkdaşlıq əlaqələri XX əsrin 20-60-cı illərində sıx olmuş, SSRİ-nin Əfqanıstanı işğalından sonra olduqca zəifləmişdi. Türkiyə 1989-cu ildə Sovet işğalının sona çatmasından sonra Əfqanıstanda baş verənləri yaxından izləməyə davam etmiş, bu ölkədə sülh və sabitlik səylərinə töhfə verməyə çalışmışdır. Türkiyə yeri gəldikcə Əfqanıstanın təhlükəsizlik, inkişaf və potensialın gücləndirilməsi sahələrindəki səylərini fəal şəkildə dəstəkləmişdir. Əfqanıstanda hakimiyyətdə hansı qüvvənin olmasına baxmayaraq, Türkiyə ilə bu ölkəni hər ikisinin müsəlman sivilizasiyasına mənsub olması, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində maraqlı olması birləşdirir.

SSRİ-nin süqutundan sonra Türkiyənin İslam dünyasında lider mövqe tutmaq istəyi nəzərə çarpırdı. Ona görə də təsadüfi deyil ki, ölkənin Mərkəzi Asiyada öz mövqelərini möhkəmləndirmək marağı artırdı (1, 117). Bu dövrdən etibarən Əfqanıstan Ankaranın xarici siyasətində mühüm rol oynamağa başladı. Bu dövlətin Türkiyə üçün əhəmiyyətini ilk növbədə regionun geosiyasi və iqtisadi imkanları, daha sonra isə iki ölkənin mədəni ortaqlığı müəyyən edirdi. Türkiyə demək olar ki, bütün əfqanlar arasında son dərəcə yüksək nüfuza malik idi.

İki dövlət arasında uzunmüddətli ikitərəfli əlaqələrin əsasını tarixi və mədəni oxşarlıq və Ankaranın öz təsirini Orta Asiyada və daha sonra Pakistana qədər yaymaq istəyi təşkil edirdi. Ümumiyyətlə, vurğulamaq lazımdır ki, Türkiyənin Əfqanıstan siyasəti çox mürəkkəb bir fenomendir. Sözsüz ki, Türkiyə-Əfqanıstan sıx əlaqələri əfqan münasibətilə bağlı siyasətin formalaşmasına müəyyən təsir göstərirdi.

Prezident M.Nəciəllanın hakimiyyətinin süqutundan və səhra komandiri Əhməd Şahın başçılıq etdiyi mücahidlər Kabulu ələ keçirəndən sonra Türkiyə yardımlarına yenidən davam etdi. Təkcə 1992-1996-cı illər ərzində Əfqanıstan Türkiyədən təqribən 9,6 milyon dollar vəsait almışdı (2). Üstəlik, Türkiyədə hakimiyyətə gələn prezident R.T. Ərdoğan yeni xarici siyasət doktrinasını hazırlayarkən Əfqanıstana yardımın prioritet olduğunu bəyan etdi. Türkiyə hökuməti prezident Burhanəddin Rəbbani hakimiyyətini rəsmən tanıdı və Taliban məğlub olandan sonra Əfqanıstanın yeni rəhbərliyi – Həmid Kərzai hökuməti ilə etibarlı münasibətlər qurdu.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1980-ci illərdən etibarən Türkiyədəki islamçı qüvvələr mütəmadi olaraq Əfqanıstanın dini liderləri ilə əlaqə saxlayırdılar. Xüsusilə, Ərdoğan şəxsən əfqan mücahidlərinin liderlərindən biri olan Gülbəddin Hikmətyarla görüşmüşdü (3).

Türkiyənin Əfqanıstanla bağlı xarici siyasəti bir sıra mühüm zəminə əsaslanırdı: Əfqanıstanın birliyini və bütövlüyünü qorumaq, ölkədə təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin edilməsi, xalqın iştirakının prioritet olduğu geniş əsaslı siyasi quruluşun gücləndirilməsi və nəhayət, terrorizm və ekstremizmin aradan qaldırılması ilə sülh və rifahın bərpası. Bu məqsədlərə uyğun olaraq Türkiyə həm ikitərəfli səviyyədə, həm də BMT və NATO-nun səyləri çərçivəsində Əfqanıstana hərtərəfli yardımlar edir. Əfqanıstanın qonşuları ilə əlaqələrinin genişləndirilməsinə töhfə vermək də Türkiyənin Əfqanıstanla bağlı siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edirdi.

II.Türkiyənin beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə sahəsində Əfqanıstanda sülh yaratma prosesində iştirakı

Ümumiyyətlə, Ankara 2001-ci ildən etibarən Əfqanıstanla bağlı BMT və NATO çərçivəsində bir sıra sülh yaratma tədbirlərində fəal iştirak edirdi. Türkiyə tərəfi həmçinin terrorizmə qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq birliyin birgə fəaliyyətinin əhəmiyyətini anlayaraq özünün hava məkanını ABŞ təyyarələri üçün açmış və ehtimal olunan hərbi əməliyyatlar gedişində istifadə etmək üçün öz ərazisində amerika hərbi-hava qüvvələrinin öhdəsinə iki hava limanı da vermişdi.

Eyni zamanda, Türkiyənin Əfqanıstan tərəfində olmasının fərqləndirici xüsusiyyəti Ankaranın Taliban və digər anti-hökumət silahlı qruplaşmalara qarşı hərbi əməliyyatlarda iştirak etməmək barədə prinsipial mövqeyi idi. Türkiyə parlamenti (ƏsasQanuna uyğun olaraq) “kəşfiyyat əməliyyatları aparmaq, mülki şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək və onlara humanitar yardım çatdırmaq” məqsədilə bu ölkəyə xüsusi təyinatlılar qrupunun göndərilməsinə qərar verdi. Orada qeyd olunurdu ki, “Türk komandalarının Əfqanıstana göndərilməsi ilə bağlı qərar BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1368 və 1373 sayılı qətnamələrinə və NATO çərçivəsində müttəfiq öhdəliklərinə uyğun olaraq qəbul edilib” (4).

Belə bir cəhətə fikir vermək lazımdır ki, bir nəfər də olsun türk əsgərinin hər hansı cinayətə görə məhkum edilməməsinə diqqət yetirilməlidir. Ən azı rəsmi səviyyədə türk əsgərlərinin əli ilə bir nəfər də olsun Əfqanıstan vətəndaşının zərər görmədiyi etiraf edilir (5). Türkiyə əsasən Əfqanıstanda inzibati, məhkəmə, təhsil və səhiyyə sistemlərində islahatların aparılması, əfqan polis qüvvələrinin və ordunun təlimi ilə məşğul olub. Eyni zamanda, Ankaranın inşa etdirdiyi xüsusi mərkəzdə əfqan polislərin böyük bir qrupu təlim keçib (6). Ümumiyyətlə, Əfqanıstanda Türkiyə rəhbərliyi “yumşaq güc” texnologiyalarından səmərəli istifadə edir: dövlət qulluğu üçün mütəxəssislər hazırlayır; türk dilinin məqsədyönlü şəkildə tədris edildiyi məscid və məktəbləri bərpa edir; türkyönlü mediaya aktiv maliyyə yardımı göstərir; türk serialları və filmləri yayımlayır.

Ölkədə türk mədəniyyət nümayəndəliklərinin və mərkəzlərinin sayı artmış, onların fəaliyyəti genişlənmişdir. QHT-lərin, məsələn, Yunis Əmrə Vəqfi və TİKA-nın fəaliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmişdi (7). Eyni zamanda, Ankara Əfqanıstan, Türkmənistan, Gürcüstan və Azərbaycanı əhatə edən “Lacivərd dəhlizi” regional iqtisadi layihəsində maraqlı olduğunu gizlətmirdi.

Türkiyə hökuməti Əfqanıstandakı türk biznesinə dəstək üçün tədbirlər kompleksi hazırlayıb. Hesablama Qırğızıstan, Qazaxıstan və Özbəkistan bazarlarında uğurla fəaliyyət göstərən və Əfqanıstanda fəaliyyətini davam etdirə bilən şirkətlər üçün aparılıb. Bir çox cəhətdən Əfqanıstana bu yardım onunla bağlıdır ki, 2000-ci illərin əvvəllərindən Türkiyə hökuməti təkcə mehriban qonşuluq münasibətlərinin qurulmasını deyil, həm də onların arasında nizam-intizamın bərpasına yardım etməyi nəzərdə tutan “Qonşularla sıfır problem” konsepsiyasına əməl edirdi (8).

İki ölkə arasındakı əlaqələrdə Əfqanıstandakı türkdilli azlıqlar, xüsusilə də özbəklər və türkmənlər mühüm rol oynayırlar. Belə ki, 1990-cı illərdə Türkiyənin Əfqanıstana münasibəti təkcə Ankaranın xarici siyasət maraqları ilə deyil, həm də daxili siyasi maraqlarla müəyyən edilirdi. Əfqanıstan hakimiyyətinin bu azlıqlarla bağlı hərəkətləri həmişə Ankaranın diqqət mərkəzində idi. Taliban əhalinin puştun hissəsinin xeyrinə özbəklərə və türkmənlərə qarşı etnik ayrı-seçkilik siyasəti tətbiq edirdi. Türkiyə buna qarşı çıxırdı. Türkiyə siyasətçilərinin əfqan özbəklərinə və türkmənlərinə xüsusi diqqət yetirməsi həm də postsovet türk dünyasının gözündə özləri üçün müsbət imic yaratmaq istəyindən irəli gəlirdi. Türkiyə Əfqanıstanda nüfuzunu genişləndirmək niyyətilə nüfuzlu özbək sərkərdəsi Əbdül Rəşid Dostuma üstünlük verirdi. Digər tərəfdən, Ankara Dostumun siyasi qeyri-sabitliyini və davranışının gözlənilməzliyini nəzərə alaraq Əfqanıstanda etnik faktordan özünün rəsmi xarici siyasətinin

aləti kimi istifadə etməyə həddən artıq güvənməyin kifayət qədər təsirli olmayacağını anlayırdı.

1990-cı illərin ortalarında Əfqanıstan İslam Əmirliyi yarananda ikitərəfli Türkiyə-Əfqanıstan münasibətləri ən aşağı nöqtədə idi (9). 1995-ci ildə Türkiyədə Rifah Partiyasının hakimiyyətə gəlməsi ilə islamçılığın böyüməsi ilə əlaqəli daxili komponent xarici siyasət məqsədlərinə artan təsir göstərməyə başlamışdı. Belə qeyri-hökumət fəaliyyəti 1997-ci ildə Rifah Partiyası siyasi səhnəni tərk edəndən sonra, hakimiyyətə gələn Türkiyənin sol mərkəzçi partiyaları Talibana qarşı daha təmkinli mövqe tutmağa başlayandan sonra da davam etdi. Türkiyənin özündə Əfqanıstan məsələsi ilə bağlı çoxsaylı konfranslar keçirildi, üç dövlətin (Pakistan, Əfqanıstan və Türkiyə) iştirakı ilə üçtərəfli görüşlər keçirildi. Ümumiyyətlə, Ankara Əfqanıstanın daxili siyasi həyatında ən nüfuzlu və mühüm oyunçulardan biri oldu.

Türkiyənin fəaliyyəti Əfqanıstanda beynəlxalq koalisiyanın tərkibində türk hərbiçilərinin daimi fəaliyyətinin təmin edilməsində, Əfqanıstan tərəfinə mühüm sosial, humanitar və iqtisadi dəstəyin göstərilməsində, əfqan hərbiçilərinə təlim verilməsində və münafişlərin həllində vasitəçilik missiyasında özünü göstərirdi. Türkiyə hərbiçiləri ABŞ və beynəlxalq koalisiyanın digər iştirakçılarının hərbi əməliyyatlarının ilk günlərindən Əfqanıstanda vəziyyətin sabitləşdirilməsinə cəlb olunub. Bir neçə tarixi paralelləri xatırlayaq.

2001-ci ildə Əfqanıstana qoşun yeridilməsi Türkiyədə baş verən ciddi dəyişikliklər və müəyyən böhran fonunda baş verdi. Əvvəla elə həmin ildə R.T.Ərdoğanın rəhbərlik etdiyi Ədalət və İnkişaf Partiyası 2001-ci ildə yaradıldı və 2002-ci ildə hakimiyyətə gəldi. Daxili siyasi çətinliklərə baxmayaraq, Türkiyə hökuməti 2001-ci ilin oktyabrında özünün hava məkanından Amerika təyyarələrinin uçuşu üçün istifadəyə icazə verdi və Taliban əleyhinə Şimali Alyansın qüvvələrinə təlim keçmək üçün Əfqanıstana 90 hərbi qulluqçu və mütəxəssis göndərməyə hazır olduğunu bildirdi.

Hələ 90-cı illərin ortalarında Əfqanıstan İslam Əmirliyi yaranan zaman ikitərəfli Türkiyə-Əfqanıstan münasibətləri ən aşağı səviyyədə idi (10). Lakin Rifah Partiyasının hakimiyyətə gəlməsi ilə Türkiyədə islamçılığın böyüməsi ilə əlaqəli daxili komponent xarici siyasət hədəflərinin müəyyənləşdirilməsinə getdikcə təsir göstərməyə başladı. Partiya əvvəllər əfqan mücahidlərinin liderləri ilə sıx əlaqə saxlayırdı (11). Belə qeyri-hökumət fəaliyyətləri 1997-ci ildə Rifah Partiyası siyasi səhnəni tərk etdikdən sonra Türkiyənin hakimiyyətə gələn sol mərkəzçi partiyalarının Talibana qarşı daha təmkinli mövqe tutması ilə davam etdi. 1990-cı illərdə beynəlxalq sülhməramlı missiyaların fəal iştirakçısı olan Türkiyə 2000-ci illərdə münafişlərdən sonrakı hökumətlərin mülki potensialının gücləndirilməsinə daha çox diqqət yetirməyə başladı (12).

Əfqanıstan 2001-ci ilin noyabrında ABŞ və NATO-ya bəzi üzv dövlətlərinin Əl-Qaidə və Talibana qarşı başladığı hərbi əməliyyatda iştirakı ilə Türkiyənin xarici siyasət gündəmində daha çox önə çıxan faktora çevrildi. Türkiyə Silahlı Qüvvələri Beynəlxalq Təhlükəsizliyə Yardım qüvvələrinin komandanlığına iki dəfə başçılıq etdi. İlk dəfə 2002-ci ilin iyunundan 2003-cü ilin fevralınadək, ikinci dəfə isə 2005-ci ilin fevral-avqust aylarında. Türkiyə xarici İşlər Nazirliyinin sabiq başçısı Hikmət Çətin 2004-cü ildə NATO-nun Əfqanıstanda ilk mülki nümayəndəsi təyin olundu (13).

Daxili siyasi çətinliklərə baxmayaraq, 2001-ci ilin oktyabrında Türkiyə hökuməti Amerika təyyarələrinə öz hava məkanından istifadə etməyə icazə verdi və Şimali Alyansın qüvvələrinə Talibanla mübarizədə təlim keçmək üçün Türkiyə ordusundan 90 xüsusi təyinatlı əsgəri ƏİR-na göndərməyə hazır olduğunu bildirdi (14).

Beləliklə, Türkiyə 90-a yaxın xüsusi təyinatlı göndərməklə Əfqanıstanın şimalına gedən qüvvələr "Dayanıqlı Azadlıq" adlı bu hərbi kampaniyaya qoşulan ilk müsəlman ölkəsi oldu. Üstəlik, üç partiyanın – Demokratik Sol Partiya, Milliyyətçi Hərəkət Partiyası və Ana Vətən

Partiyasının yaratdığı və baş nazir Bülent Ecevitin rəhbərlik etdiyi koalisiya hökuməti Türkiyə əhalisinin böyük əksəriyyətinin əleyhinə çıxmasına baxmayaraq, bu qərarı verdi. Ankaranın Əfqanıstana türk hərbiçiləri göndərməsinə və əməliyyat üçün amerikalıların Türkiyənin hava məkanından və hərbi bazalarından istifadə etməsinə etiraz edən o vaxtkı müxalifət ABŞ-ın Əfqanıstandakı hərəkətlərini Amerikanın İslama qarşı müharibəsi kimi qələmə verdi. Ona görə də AKP hakimiyyətə gələndən sonra Ankara türk hərbiçilərinin Əfqanıstan ərazisində yalnız patrul xidməti və Əfqanıstan ordusu üçün kadr hazırlığı ilə məşğul olduğunu bildirdi.

Türkiyə hərbiçiləri ABŞ və beynəlxalq koalisiyanın digər üzvlərinin hərbi əməliyyatının ilk günlərindən Əfqanıstanda vəziyyətin sabitləşdirilməsinə cəlb olundular. Beynəlxalq Təhlükəsizliyə Yardım Qüvvələri (ISAF) əməliyyatının ilk dövründə Böyük Britaniyanın komandanlığı altında 267 türk hərbiçisi xidmət edirdi (15).

Reallıqda türk komandoları Əfqanıstanda kəşfiyyat əməliyyatları keçirmiş, bir sıra strateji istehkamların alınmasında və Məzari-Şərif şəhərinin azad edilməsində iştirak etmişlər (16). Təbii ki, Türkiyə hərbiçilərinin möhkəmləndirilmiş ərazilərin ələ keçirilməsi üzrə döyüş əməliyyatlarına bu qədər yüksək səviyyədə cəlb olunması Əfqanıstan tərəfində itkilər olmadan baş verə bilməzdi. Bununla belə, Taliban Türkiyənin onlara qarşı hərbi əməliyyatda iştirakına dair bu və digər faktları, xüsusən türk kontingentinin uzun müddət İSAF tərkibində olmasını və bölmələrinin iştirakını unutmamışdır. Bununla bağlı qeyd etmək lazımdır ki, sonradan Vaşinqtonun təzyiqlərinə baxmayaraq, Türkiyə hərbiçilərini qiyamçılara qarşı əməliyyatlarda birbaşa iştirak etmək üçün göndərməkdən hər cür şəkildə yayındı, baxmayaraq ki, Türkiyə hərbiçiləri Əfqanıstan təhlükəsizlik qüvvələrinin təlimində və ISAF-ın maddi-texniki təminatında fəal iştirak etməyə davam etdi (17).

III. Türkiyənin Əfqanıstanda dinc quruculuq prosesində iştirakı

Sovet işğalından sonra dağıdıcı vətəndaş müharibəsi ölkədə iqtisadi infrastrukturuları sıradan çıxarmış, mülki obyektlərə və yaşayış binalarına da ciddi ziyan dəymişdi. Əfqan hökuməti təkbaşına müharibənin ağır nəticələrinin aradan qaldırılması gücünə malik deyildi. Onun xarici donorlara, beynəlxalq təşkilatların və bankların maliyyə yardımlarına və kreditlərinə böyük ehtiyacı vardı. Belə bir şəraitdə Ankara hərbi sahədə dəstək verməklə yanaşı Əfqanıstanın ayrı-ayrı əyalətlərinin sosial-iqtisadi bərpa proqramının həyata keçirilməsi üzrə fəal cəhdlər göstərdi. Eyni zamanda türk iş adamlarının Əfqanıstandan olan həmkarları ilə əlaqələr yaratmasına və qarşılıqlı ticarət dövriyyəsinin artımına şərait yaratdı.

Bu yönümdə Türkiyə siyasətinin özünəməxsus xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, çox da böyük və bahalı olmayan layihələrin həyata keçirilməsinə üstünlük verilirdi. Bu layihələr əfqan əhalisinin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdi. Bu qəbildən olan fəaliyyət Əfqanıstanda Ankaranın “yumşaq gücünün” artmasına kömək edirdi. Əfqanıstan ərazisində türklərin olmasına yerli əhalinin müsbət münasibəti məhz ölkədə türk “yumşaq gücünün” uğurlu istifadəsi ilə izah olunurdu. Bu proses 2002-ci ildən başlayaraq davamlı xarakter almışdı. Rəsmi məlumatlara görə, 2002-2014-cü illər ərzində Türkiyənin Əfqanıstana etdiyi yardımların həcmi 949 milyon dollardan çox olmuşdur (9).

2002-ci ildən etibarən Türkiyənin Əfqanıstanla bağlı xarici siyasətini bir sıra istiqamətlərə bölmək olar: Əfqanıstanın birliyinin və bütövlüyünün qorunması, bu ölkədə təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin edilməsi, xalqın iştirakının prioritet olacağı daxili siyasi sistemin yaradılması, terrorizmin və ekstremizmin kökünü kəsməklə sülh və rifahın bərpa. Türkiyə bu fəaliyyət çərçivəsində özünün “yumşaq güc” siyasətini davam etdirdi. Onun Əfqanıstanda yenidənqurma və bərpa işlərinə ayırdığı xərclərin əsas hissəsi TİKA (Türk İşbirliyi və Koordinasyon Ajansı) və Əfqanıstanda Əyalətlərinin Bərpa üzrə Türk Komandoları tərəfindən verilmişdi. TİKA 2004-cü ilin oktyabrında Kabulda özünün

layihələrin əlaqələndirilməsi üzrə ofisini açdı. Agentliyin nümayəndəliyi layihələrin koordinasiyası və onların icrası üzərində nəzarətlə məşğul olurdu. Nümayəndəlik həmçinin əyalətlərin inkişaf planlarının monitorinqinə və işlənilib hazırlanmasına dəstək verməklə məşğul olurdu. Onlar türk qeyri-hökumət və ictimai təşkilatlarının fəaliyyətinin səmərəli surətdə əlaqələndirilməsini təmin edirdilər.

Təhsil sahəsində layihələrin həyata keçirilməsinə xüsusi fikir verilirdi. Onlarca təhsil müəssisəsi yenidən inşa edildi, təmir olundu və avadanlıqlarla, vəsaitlərlə təchiz edildi. Nəticədə 100 mindən çox məktəblinin təhsil almaq imkanı yarandı. TİKA təhsil sahəsində Kabul universiteti üçün müasir korpus inşa etdi. Orada Türkologiya fakültəsi yerləşdi.

Səhiyyə sahəsində 200-dən çox layihə həyata keçirildi. Türkiyə tərəfindən inşa edilmiş klinikaların texniki təchizatı da həyata keçirildi. Tibb heyətinə təlim verildi və ixtisasları artırıldı. Eyni zamanda içməli su probleminin həllinə, sanitar şəraitin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş layihələr həyata keçirildi. Türkiyə Əfqanıstanda səhiyyə və təhsil sahəsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Belə ki, 2002-2014-cü illər ərzində Türkiyə tərəfinin dəstəyilə 3 mindən çox əfqan Türkiyə ərazisində pulsuz tibbi müalicə almış, 30 min nəfər isə Kabulda müalicə olunmuşdu (15).

TİKA-nın digər təşəbbüsləri sosial xidmət və infrastrukturaların işinin səmərəsinin yüksəldilməsinə, mədəni əməkdaşlığın stimullaşdırılmasına, humanitar yardımlar, kənd təsərrüfatının inkişafına, nəqliyyat əlaqələrinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdi. Türkiyə nümayəndələri əfqan qadınları üçün ədəbiyyat, xalça toxuculuğu və mətbəx incəsənəti üzrə xüsusi kurslar təşkil etdilər.

ABŞ-ın dəstəklədiyi Ankara Əfqanıstan sülh prosesində əhəmiyyətini artırmaq üçün böyük səylər göstərirdi. 2002-ci ilin noyabrında seçkilərdə qələbə qazanaraq Türkiyədə hakimiyyətə gəlmiş AKP hökuməti ölkənin xarici siyasəti sahəsində köklü dəyişikliklər etdi. Ankaranın Əfqanıstana yönəlik siyasəti daha da gücləndi və əfqan hökumətləri ilə möhkəm əlaqələr quruldu. Belə bir şəraitdə Əfqanıstan münaqişəsi Türkiyənin xarici siyasət səylərinin əhəmiyyətli istiqamətinə çevrildi. Təsədüfi deyil ki, Əfqanıstanda beynəlxalq koalisiyanın tərkibində türkiyəli hərbi qulluqçuların davamlı fəaliyyətinin təmin olunmasında özünü biruzə verirdi. Həmçinin bu Əfqanıstan tərəfinə əhəmiyyətli sosial-humanitar və iqtisadi dəstəyin göstərilməsi, əfqan hərbi personalının hazırlanması və ölkədəki münaqişə vəziyyətinin həllində vasitəçilik missiyası ilə müşayiət olunurdu.

Nəticə

Əfqanıstan-Türkiyə münasibətləri həmişə çoxsaylı üst-üstə düşmələrə və ortaq platformalara söykənib və ortaq sərhədlərin olmamasına, eləcə də hər iki ölkənin şərq və qərb bloklarına vaxtaşırı üzv olmasına baxmayaraq, onilliklər ərzində bu münasibətlərə ciddi ziyan dəyməyib. Əfqanıstanda Talibanın hakimiyyətə gəlməsinə baxmayaraq, Türkiyə Burhanəddin Rəbbani hökumətini rəsmən tanıdı və Taliban rejiminin süqutundan sonra Həmid Kərzai hökuməti ilə yaxşı münasibətlər qurdu.

Müasir Türkiyə AKP-nin hakimiyyəti illərində xarici siyasət strategiyasını kökündən yenidən nəzərdən keçirərək, öz mədəni, tarixi və geosiyasi potensialına, “yumşaq güc” alətlərinə, daxili resurslara və beynəlxalq aləmdəki mövqeyinə diqqət yetirməyə başladı. Qeyd etmək olar ki, bu gün Ankara regional və beynəlxalq təhlükəsizliyə potensial təhdid mənbəyi olan ən zəif inkişaf etmiş dövlətlərin taleyinə daha həssas yanaşmaqdadır.

Hadisələr göstərdi ki, Əfqanıstanda hakimiyyətdə hansı qüvvələrin olmasından asılı olmayaraq, Türkiyə əfqan xalqını heç vaxt darda qoymamış, çətin vəziyyətdə ona dost əlini uzatmış, ona zəruri olan köməyi vaxtında və yetərincə etmişdir.

Ədəbiyyat

1. Аватков В.А., Чулковская Е.Е. Центры турецкой культуры им. Юнуса Эмре – «мягкая сила» Турции // Геополитика и безопасность. 2013. № 2. С. 116–123.
2. Türkiye'nin ikili Dış Yardımları (1992–1996) / T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. 1998. Mart.
3. Gurcan M. Turkish military support to Afghanistan rises // Al-monitor, 20.11.2014 - <http://www.almonitor.com/pulse/originals/2014/11/turkey-afghanistan-military-presence.html>
4. Резолюция Совета Безопасности ООН от 20 дек. 2001 г. № 1386 [Электронный ресурс] // ООН. URL: [http://un-docs.org/ru/S/RES/1386\(2001\)](http://un-docs.org/ru/S/RES/1386(2001)).
5. Kinacioglu M., Gürzel A.G. Turkey's Contribution to NATO's Role in Post-Cold War Security Governance: The Use of Force and Security Identity Formation // Global Governance. 2013. No. 19. P. 589–610.
6. Alkan Özcan S. Turkish Foreign Policy towards Afghanistan: 2009–2010 // Perceptions. 2010. Autumn – Winter. Vol. XV, no. 3–4. P. 133–146.
7. Сафонкина Е.А. Турция как новый актер политики «мягкой силы» // Вестник международных организаций. 2014. Т. 9, № 2. С. 145–166.
8. Дружиловский С.Б., Аватков В.А. Внешнеполитические идеологемы Турции // Обозреватель (Observer). 2013. № 6 (281). С. 73–89.
9. Алиева А.И. Афганская стратегия Турции: содействие безопасности и развитию // Вестник МГИМО-Университета. 2016, № 2(47), с. 82.
10. Yousufi F. Afghan – Turkey foreign relations after 9/11. International Journal of Advanced Academic Studies, 2020, vol. 2, iss. 4, part B, pp. 52-56.
11. Aslan Ö. The Evolution of Turkey's "South Asia Policy": Continuities and Ruptures in Outlook, Roles, Actors and Constraints. Journal of Asian Security and International Affairs, 3 March, 2022, vol. 9, iss. 1, pp. 122-149.
12. Murphy T., Sazak O. Turkey's Civilian Capacity in Post-Conflict Reconstruction. Istanbul Policy Center, Sabancı University. 2012, s. 1.
13. Умаров А. Политика Турции в Афганистане. //Азия и Африка сегодня, № 7, 2017, (с. 50-56) с. 51.
14. Ganioglu A. How Turkey opened its air space during operation against Afghanistan? // Hurriyet daily news, 23.03.2003/- <http://www.hurriyetdailynews.com>
15. Colakoglu S., Yegin M. The Future of Afghanistan and Turkey's Contribution // International Strategic Research Organization (Turkey), September 2014, p. 32.
16. Turkey approves motion to join new NATO mission in Afghanistan // Hurriyet daily news, 07.01.2015 -<http://www.hurriyetdailynews.com/>
17. Turkish Ambassador Ismail Aramaz named next NATO SCR in Afghanistan // Khaama Press, 17.11.2015 -<http://www.khaama.com/turkish-ambassador-ismail-aramaz-named-next-nato-scr-in-afghanistan-9011> (accessed 10.01.2017).

THE MAIN CHARACTERISTICS OF TURKEY-AFGHANISTAN RELATIONS (1979-2004)

Mammadzada Gulnara Mammahasan

Summary

The establishment of the Islamic Republic of Iran and the liberation of Afghanistan from the Soviet occupation marked the beginning of a qualitatively new stage in Turkish-Afghan relations. There had been close cooperation between the two countries since the 1920s. Although Turkish-Afghan relations, which are based on historical, cultural and religious roots, were limited during the Taliban regime, they later began to become more active. Turkey, as before, continued to use a “soft power” policy towards Afghanistan.

After the overthrow of the Taliban, Turkey's activities in Afghanistan were carried out within the framework of UN and NATO organizations. However, a group of Turkish armed forces did not directly participate in military operations. Turkish armed forces mainly participated in the protection of state and strategic facilities, the delivery of humanitarian aid to areas of tension, and the organization of local militia forces.

For anti-terrorist operations, Turkey declared its airspace open for the use of NATO forces and made its military bases, seaports and airports available to international coalition forces. The article also emphasizes that the Turkish peacekeeping forces in Afghanistan were distinguished from the military contingents of other countries with their discipline and professionalism. It is no coincidence that the international force that suffered the least losses was also the Turks. The article sheds light on Turkey's active participation in the reconstruction and restoration work carried out in various sectors of the Afghan economy. The effective activities of Turkish companies and charitable organizations in this area are emphasized.

ГЛАВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТУРЕЦКО-АФГАНСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ

Мамедзаде Гюльнара Мамедхасан кызы

Резюме

Создание Исламской Республики Иран и освобождение Афганистана от советской оккупации положили начало качественно новому этапу в турецко-афганских отношениях. Тесное сотрудничество между двумя странами существовало с 1920-х годов. Хотя турецко-афганские отношения, опирающиеся на исторические, культурные и религиозные корни, во время режима талибов были ограниченными, позднее они стали активизироваться. Турция, как и прежде, продолжала использовать политику «мягкой силы» в отношении Афганистана.

После свержения талибов деятельность Турции в Афганистане осуществлялась в рамках организаций ООН и НАТО. Однако группа турецких вооруженных сил непосредственного участия в боевых действиях не принимала. Турецкие вооруженные силы в основном участвовали в охране

Rəyçi: dosent Məmmədli Atamoğlan Ataxan oğlu

Daxil olma tarixi 24 oktyabr 2024-cü il